

[gepubliceerd in: Fuusje de Graaff & Anke van Keulen (red) *Ruimte voor oud*.
Amsterdam: Uitgeverij SWP, pp. 49-54]

De schoonheid van het verschil

Sjaak van der Geest

Zo nu en dan kom ik het woord ‘tolerantie’ tegen. Vooral in ingezonden brieven in de krant. We zouden een tolerant en gastvrij land zijn (wat dan wordt ondersteund met verwijzingen naar onze nationale geschiedenis waarin diverse vreemdelingen bij ons een veilige haven vonden: Portugese Joden, Hugenoten, Vlamingen...). Of er wordt juist geklaagd dat we niet tolerant zijn (eveneens met - pijnlijke – verwijzingen naar zowel de geschiedenis als het heden), of niet tolerant genoeg (zie ook Bots 1992). Ik heb me altijd verbaasd over dat woord ‘tolerantie’, alsof dat iets heel moois en kostbaars zou zijn, iets waar we trots op zouden moeten zijn.

Voor mij is ‘tolerantie’ het verdragen van iets dat eigenlijk niet goed is maar à la, we doen er niet moeilijk over. We keuren het af maar gedogen het. Die instelling is missing the point, belemmert de toegang tot een veel rijker inzicht, dat ik heb samengevat in de titel van deze korte beschouwing. Ik heb ooit ook in een ingezonden brief mijn twijfels geuit over de ontorechte verheerlijking van tolerantie, maar die brief werd zelfs niet gedoogd door de redactie. Ik had er uit willen citeren maar kan de tekst niet meer terugvinden.

Ouderen

Wat ik wel kan terugvinden is een artikel dat ik samen met Erick Vloeberghs schreef voor een bundel over ‘Pluriform Amsterdam’. Dat ging ook over de schoonheid van het verschil. Omdat ‘zelf-plagiaat’ volgens de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen niet bestaat, durf ik er uit te citeren:

De charme van Amsterdam is zijn kosmopolitisch gezicht. Men treft er de hele wereld aan, in winkels, parken en eethuizen, op het gangpad en in de tram, bij buurtfeesten en voetbalwedstrijden. Op straat zijn er de onverstaanbare woorden, de vreemde gebaren, de onbekende luchtjes. Muziek uit verre streken schalt uit open ramen van auto's en huizen. De kriebels die wij op een exotische vakantie voelen, overvallen ons in onze eigen stad.

De grootste charme zijn de ouderen met hun grijze baarden en doorgroefde gezichten, hun kleurige gewaden en hoofddoeken. Achter hun plechtige bewegingen en kordate blikken gaat een geschiedenis schuil die weinigen kennen. De vergrijzing van de eerste generatie nieuwkomers geeft de multiculturele hoofdstad nog meer kleur, maar de kleur zou dieper zijn, de schakering rijker, als we hen beter kenden. En zij ons.

De laatste woorden van dit citaat kondigden de intentie van ons artikel aan: een pleidooi voor nadere kennismaking tussen ouderen van verschillende culturen. Om het nog preciezer te zeggen, een kennismaking via het vertellen van verhalen (herinneringen) van oudere Nederlanders aan oudere Nieuwe Nederlanders en omgekeerd. We dachten hiermee een fantastische ontdekking te hebben gedaan. Het stereotiepe beeld van ouderen is dat ze alleen maar verhalen (over vroeger) willen *vertellen* maar niet naar verhalen van anderen willen

luisteren. Dat beeld wilden we corrigeren. Ouderen van alle culturen hebben gemeen dat ze van alles achter zich hebben gelaten, kwijt zijn, en dat ze dat proberen terug te halen via herinneringen. Maar de ironie is dat hoe ouder ze worden en hoe meer ervaringen en verhalen opgeslagen liggen in hun hoofd, hoe minder publiek ze trekken. Door ‘autochtone’ en ‘allochtone’ ouderen bij elkaar te brengen hoopten we dat vooroordeel uit de wereld te helpen en de ouderen zelf een nieuw en geboeid wederzijds publiek te bezorgen.¹

Het was tijdens het schrijven van dit artikel; dat ik kennismaakte met Mutant; ik stootte op een bundel beschouwingen over zorg voor oudere migranten, geredigeerd door Fuusje de Graaff (1996). De aandacht voor zorg voor deze categorie van ‘anderen’ is een constante in het beleid van Mutant. In die aandacht tracht Mutant een evenwicht te bewaren tussen erkenning van hun anders-zijn (met specifieke vormen van communicatie, ouderdomsbeleving en zorgbehoeften) en van hun eigenlijk-niet-zo-anders-zijn. Fuusje demonstreert die evenwichtskunst heel treffend in haar proefschrift.

In mijn eigen onderzoek bij ouderen in Ghana ben ik tot de conclusie gekomen dat er waarschijnlijk geen onderwerp is waar culturele percepties zo verschillend en hardnekkig zijn als in opvattingen over de waarde en betekenis van ouderdom en de zorg voor ouderen. De volgende ‘bullets’ uit een van mijn PowerPoint presentaties illustreren dit:

Mijn Ghanese vrienden zijn geschokt als ze in Nederland komen en zien:

- dat ouderen hier alleen wonen, eenzaam zijn, hun kinderen slechts één keer per week zien (of één keer per week door hun kinderen gebeld worden).
- dat Nederlandse ouderen hun kinderen niet ‘tot last’ willen zijn.
- dat hulpbehoevende ouderen hier door professionele hulpverleners verzorgd worden en niet door hun eigen kinderen of kleinkinderen.
- en dat ze zelfs permanent opgenomen worden in een verzorgings- of verpleeghuis als de zorg zwaar wordt.
- dat ouderen in het openbare leven nauwelijks ontzien worden, geen respect ontvangen.

Nederlanders zijn verbaasd – en onder de indruk – als ze zien:

- dat in Ghana ouderen bij hun kinderen en kleinkinderen onder één dak wonen.
- en dat dat goed gaat; dat er geen spanningen of conflicten ontstaan tussen de verschillende generaties.
- dat kinderen met zoveel respect over hun grootouders praten.
- en dat ouderen ook in het openbare leven zoveel egards krijgen.

Maar Nederlanders zijn ook geschokt als ze zien:

- dat ouderen mensen niet meer naar het ziekenhuis gebracht worden, omdat er geen geld is.
- maar dat er wel een dure begrafenis wordt georganiseerd als ze gestorven zijn.

Nederlanders zijn ook verbaasd:

¹ Het is er helaas nooit van gekomen, voor zover ik weet. We hebben het één keer geprobeerd, met redelijk succes. Misschien dat deze voetnoot het plan nieuw leven in kan blazen. Mutant zou het initiatief kunnen nemen... Voor een uitvoerige argumentatie leze men het artikel (Van der Geest & Vloeberghs 1998).

- dat Turkse ouders zo'n sterke claim durven leggen op de vrouw van hun oudste zoon.
- dat ze zelfs proberen de vrouw voor hun zoon te kiezen om er zeker van te zijn dat ze later een goede verzorging krijgen.
- en dat ze verwachten dat hun zoon en schoondochter bij hen in huis komen te wonen om 24 uur per dag van zorg verzekerd te zijn.

Ik kan zo nog even doorgaan. Deze korte 'statements' laten een mengeling van afkeuring en bewondering zien over andere ideeën en praktijken. Voor mijzelf was het onderzoek in Ghana een aanleiding om met andere ogen naar mijn eigen cultuur te kijken, soms kritischer maar vaak ook met meer waardering dan tevoren. Antropologen worden ervan beticht dat ze de neiging hebben om alles wat ver weg is beter en mooier te vinden dan waar ze thuis mee opgegroeid zijn. Een naïef soort romanticisme of exotisering. Ik heb die neiging ook gehad maar dat is voorbij. Hoe meer ik verschillen tussen 'ons' en 'hen' ontwaarde, hoe meer ik inzag dat onder die verschillen een verrassende gelijkaardigheid schuil ging. Door die 'ontdekking' groeide – paradoxaal misschien – de schoonheid van het verschil. De schoonheid verschoof van een optische of esthetische ervaring naar een nieuw, bijna filosofisch inzicht: verscheidenheid nodigt uit tot kennismaking en besef van gedeelde menselijkheid.

Een internationale cursus Medische Antropologie

Dat dubbele effect van anders-zijn en het 'voortschrijdend inzicht' dat daaruit voortkwam beleefde ik heel intens in het onderwijs aan de universiteit aan – of beter: *met* – een internationale groep studenten. Bijna vijftien jaar was ik betrokken bij de Amsterdam Master's in Medical Anthropology (AMMA). Gedurende die jaren behaalden ongeveer 200 studenten uit 43 verschillende landen hun master's titel.

De charme van de cursus was de grote verscheidenheid in culturele en professionele achtergrond van de studenten. Verhalen over het leven in Bangladesh, Uganda, Canada, Oostenrijk of Colombia vulden een groot deel van mijn 'colleges'. Die verhalen leerden ons vaak meer over de raadsels van 'cultuur' dan de boeken die we lazen. Er volgden geanimeerde, soms verhitte, soms hilarische, maar altijd respectvolle discussies op die verhalen. Ze gingen over opvoeding, opgroeien, fysiek straffen, het dragen van een sluier, man-vrouw interactie, seksualiteit, liefde en huwelijk, dood-gaan, geloven in een god. Het waren de onderwerpen met grootste contrasten die het meest aan bod kwamen. Begrijpelijk, want zij produceerden de meeste ver- en bewondering, soms na aanvankelijk ongeloof en afgrijzen. Ik deed daar dapper aan mee en ontdekte steeds meer hoe 'ongewoon' mijn eigen familie en leven in het algemeen was en nog steeds is.

De toon werd gezet door een artikel waarin de schrijver met een knipoog schrijft over een volk, de Nacirema, dat er uiterst merkwaardige toiletgebruiken op na houdt (Miner 1956). Wie een beetje handig is met letterspeltjes begrijpt dat het hier om een Amerikaan gaat die de spot drijft met zijn eigen cultuur. De studenten werd gevraagd in een essay op soortgelijke wijze "with amazement and amusement" over hun eigen cultuur te schrijven.

De bijeenkomsten van de cursus waren zowel 'entertaining' als ernstig, een mix van respect, vriendschap en studie. Ook bij het bespreken van gelezen literatuur werd voortdurend teruggekoppeld op eigen ervaringen. Het was deze 'self-reflecton' en 'self-exploration' via de verscheidenheid van de aanwezige culturen die zowel voor de studenten als voor mij de grootste verrijking betekenden van deze 'lessen'.

Cultuur geen alibi

Maar opgepast! Cultuur is doortrokken van machtsuitoefening, ongelijkheid, sociale uitstoting. Door dit cultuur te noemen ontkennen we als het ware die politieke geladenheid. Cultuur noemen wat politiek is, is culturalisering, exotisering. Mensen in een handig hokje plaatsen. Hoe naïef en simplistische dit is, wordt onmiddellijk duidelijk als je jezelf in een hokje probeert te zetten. Je past in geen enkel hokje. Wat je denkt en doet, en verlangt en voelt is veel te bewegelijk en onduidelijk voor één hokje. Waarom zouden die anderen dan wel in een hokje passen? Cultuur' wordt gevoed door belangen; het is een soort rationalisering van onze wensen; wat waar is en goed, is dat omdat het goed is voor ons. We zetten de culturele tering naar de nering van onze belangen.

- Cultuur' kan ook gebruikt worden als een excuus voor het falen van beleid (arbeidsmarkt, scholen, gezondheidszorg) voor buitenlandse Nederlanders bijvoorbeeld (Van Dijk 1989). De echte problemen van deze mensen liggen echter op een ander terrein: gebrek aan respect, slecht en ondergewaardeerd werk, gevoel van niet welkom zijn. Daar iets aan doen is lastig, terwijl een stoomcursus over de 'andere cultuur' voor ziekenhuismedewerkers of een integratiecursus voor migranten relatief eenvoudig is. Ook al levert het weinig op, het geeft toch het gevoel dat men iets gedaan heeft.

Eenzijds is er sprake van cultureel simplisme: een amateuristisch en naïef gebruik van een begrip dat bij nadere beschouwing allerm minst eenvoudig is. Maar er zit ook professionele slimheid en sluwheid in dit simplisme. Culturalisering is een handige techniek om de lastige kanten van de aanwezigheid van 'vreemdelingen' te vermijden, en de pijnlijke consequenties ervan uit de weg te gaan. Daarom spreek ik van 'alibi': je hebt er niets mee te maken, want je was ergens anders. Je zat in het culturele betoog toen het eigenlijk over maatschappelijke ongelijkheid en marginalisering ging. Het wordt tijd dat we gaan inzien dat cultuur nooit een dekkend alibi mag worden dat ons vrijwaart voor een serieuze dialoog. Fuusje vat dat als volgt samen:

Different ideas and values which migrants had brought along in their 'baggage' were blamed for miscommunication and other problems. Our study has shown that that we need a more dynamic perspective on ethnicity and culture and more focus on social, political and economic factors to understand when and why communication between Dutch health care providers and Turkish/Moroccan patients and families succeeds or fails (De Graaff et al. 2002: 381).

De ontdekking van de schoonheid van het culturele verschil komt daarna.

Literatuur

Bots, Hans

1992 Tolerantie of gecultiveerde tweedracht. Het beeld van de Nederlandse tolerantie bij buitenlanders in de zeventiende en achttiende eeuw. *BMGN - Low Countries Historical Review* 107 (4): 657-669.

De Graaff, Fuusje (red.)

1996 *Oudere migranten, ònze! zorg!* Den Haag: Bureau Mutant.

De Graaff, Fuusje M. et al.

2002 Understanding and improving communication and decision-making in palliative care for Turkish and Moroccan immigrants: a multiperspective study. *Ethnicity & Health* 17 (4): 363-384.

Miner, Horace

1956 Body ritual among the Nacirema. *American Anthropologist* 58:503-507.

Van der Geest, Sjaak & Erick Vloeberghs

1998 Amsterdam Oud West, Oud Oost: Verhalen tussen ouderen over culturele grenzen heen. In: I. van Eerd & B. Hermes (red) *Pluriform Amsterdam*. Amsterdam: Vossiuspers AUP, pp. 69-80.

Van Dijk, Rob

1989 Cultuur als excuus voor een falende hulpverlening. *Medische Antropologie* 1 (2): 131-143.